

ESKİ UYGURCADA GELECEK ZAMAN BELİRTECİ -GAY ve -DAÇI EKLERİ HAKKINDA BİR İNCELEME*

Juyeong JANG**

Öz: Gelecek zaman konusu dilbilim literatüründe bala tartışmalı bir konudur. Diğer zamanlar için kullanılan ekler, belli bir zaman ile ilişkilendirilirken gelecek zamanda henüz gerçekleşmiş bir olay bulunmamaktadır. Bu nedenle en başta gelecek zaman ekinin zaman eki olarak kabul edilip edilmemesi konusu da tartışılmaktadır. Bu çalışma Eski Uygurcadaki gelecek zaman eki olarak bilinen GAY ve-DAÇI'nın gelecek zaman ifadesi dışında çeşitli işlenleri hakkında bilgi vermeyi amaçlamaktadır. Çalışmada verilen örnekler ve cümleler eski Uygurca edebî metinleri olarak bilinen Maytrismit, Altun Yaruk, İyi ve Kötü Prens Öyküsü ve Aç Bars Öyküsü'nden alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Gelecek zaman, -GAY, -DAÇI, Eski Uygurca

The research on the future tense marker -GAY ve-DAÇI in the old Uighur

Abstract: There are various debates about the future tense and its essence in the academic literature. While other tense markers link the time with an event, there is no real event that has happened in the case of future tense marker. Due to this issue, whether future tense marker should be regarded as a tense marker or not is also a debate among academics. This study aims to inform the reader about the other functions of GAY and -DAÇI apart from its known function as a future tense marker in Old Uighur. The examples and sentences provided in the study are taken from old Uighur literary texts such as Maytrismit, Altun Yaruk, the Story of Good and Bad Princes and the Story of Hungry Lion.

Keywords: future tense, -GAY, -DAÇI, the old Uighur

İnsanlar zamanı bir süreç olarak algılar. Bu sebeple sadece kendi etraflarındaki değişikliklere algılayabilmektedirler. Dolayısıyla zamanın geçmiş, gelecek ve şimdi şeklinde üç parçaya bölünerek algılanıyor olması normal bir durumdur. Ayrıca dil ve yazı yoluyla insanların algılarını ifade etmeleri mümkündür.

Çeşitli Türk dilleri üzerinde araştırmacılar zaman içinde çok sayıda çalışma yapmış ve birçok başarılı sonuçlar elde etmişlerdir. Fakat zaman belirteçlerinin hangi dilbilgisi kategorisine dâhil edilmesi gerektiği konusunda net bir şekilde sonuca henüz varılamamıştır. Örneğin, şu ana kadar doğal olarak zaman kategorisi olarak benimsenmiş olan Türkiye Türkçesindeki duyulan (öğrenilen) geçmiş zaman -mXş eki ve gelecek zaman -AcAk eki konusunda ihtilaf bulunmaktadır. Kimi araştırmacılar -mXş ekini geçmiş zaman olarak kimileri ise görünüş (aspect) olarak kabul etmektedir. -AcAk eki de aynı şekilde kimi araştırmacılar tarafından gelecek zaman, diğerleri tarafından ise kiplik belirteci olarak kabul edilmektedir. Eski Uygurcada gelecek zamanı belirtmek için iki ek vardır: -GAY ve -DAÇI.

* Bu çalışma Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü'nde tarafımdan hazırlanan *Eski Uygurca Zaman Kategorisinin Metindilbilim Açısından İncelenmesi: İyi ve Kötü Prens Öyküsü Örneği* adlı doktora tezinden üretilmiştir.

** Dr., Dongduk Kadınlar Üniversitesi, Avrasya Türk Araştırma Enstitüsü, Seul / GÜNEY KORE. E-posta: jangjuyeong@hotmail.com / ORCID No: 0000-0002-2933-4624

-*Gay* eki genelde şimdiki zamandan gelecek zamana kadar uzanan kesin bir zaman eki olarak kullanılır. -*Gay* ekinin kısaltılmış şekli de -*GA*'dır (Eraslan 2012:343). -*Gay* bazen yeterli için kullanılabilir. Ayrıca -*Gay* *ärti* gibi görülen geçmiş zaman durumundaki -*DX* ile birlikte kullanıldığında gerçekleşmemiş (Irrealis), nezaketle talep etmeyi ifade etmektedir (Gabain 2000: 81). -*Gay* eki eski Anadolu Türkçesi döneminde (-ğay/-gay>-ğa/-ge) şeklinde morfo-fonolojik bir değişim göstermiştir. Bu gelişimle sonuçlanan -*A* eki gelecek zaman anlamından ziyade emir, şart, istek, gereklilik gibi anlamlarda kullanılmıştır (Özkan 2003: 359-385, aktaran Gültekin 2006: 39). -*DAçI* eki özellikle kitabelere özgüdür ve eski Uygurca yazılarda nadiren bulunan ektir (Gabain 2000: 82). -*DAçI*'nin, -*DA* fiilden isim yapma eki ile -*çI* fiil yapma ekinin birleşmesiyle oluştuğu düşünülmektedir (Menges 1968:131). -*DAçI* ekinin gelecek zaman kullanımında yüklem eklenmesi -*Gay* ve -*DAçI* dışında -*çI* fiil şekli de bulunmaktadır. Fakat -*çI* ekinin az bulunmasından dolayı (Gabain 2000:82) bu çalışmada sadece -*Gay* ve -*DAçI* ekleri üzerinde durulacaktır.

Korkmaz (2003), Türkiye Türkçesindeki gelecek zaman -*AcAk* ekini bildirme kip kategorisine dahil edip henüz gerçekleşmemiş olan, fakat fiilin gösterdiği özelliğin gelecekteki bir zaman kesitinde mutlaka gerçekleşeceğini belirten ek olarak tanıtmaktadır (2003: 623). Bu makalede ele alınan -*Gay* ve -*DAçI* ekleri de aynı özelliğe sahiptir. Her ne kadar -*Gay* ve -*DAçI* eklerinin gelecek zamanı temsil ettiği düşünülse bile aslında 'gelecek' kavramı henüz gerçekleşmemiş olan bir soyut kavramdır. Bu nedenle geçmiş ve şimdinin aksine gelecek zaman kullanımında fiilin bildirdiği iş ve hareketin gelecekte olacağına dair bir varsayım vardır. Korkmaz'ın bahsettiği gibi, gelecek zamanın henüz gerçekleşmemiş bir iş ve oluşu bildirmesiyle birlikte varsayıma dayanma gibi diğer bir özelliğe sahip olması, gelecek zamanın birden fazla işlevinin olduğunu göstermektedir. Bu çalışmada -*Gay* ve -*DAçI* eki bu iki şekliyle incelenecektir.

1) Gelecek zaman anlamı

Planlanmış gelecek

Konuya girmeden önce geniş zaman (aorist) eki olarak bilinen -(*X*)*r* eki hakkında da kısaca bilgi verilmesi gerekmektedir. Araştırmacılar Eski Uygurcadaki biçimbirimin işlevlerini anlatılırken, -(*X*)*r*'ın hem şimdiki zamanı hem gelecek zaman için kullanıldığını belirtmişlerdir¹ (Gabain 2000: 80, Eraslan 2012: 334, Erdal 2004: 264). Geniş zamanın diğer bir ismi olarak bilinen aorist, tek bir eylemi anlatmaz. Ayrıca ne tamamlanmış ne de anındaki olayı göstermektedir (Smith 1981:206). Sadece zamanı ifade etmediğinden dolayı bir dilden başka dile çeviri yapılırken tercih edilmesinin sebebi, çok esnek bir forum olmasına bağlıdır (Brooks, Winbery. Çev. Ha. 1993: 146).

-(*X*)*r*'un evrensel geçerliliğe sahip olan gerçeklikleri, kurguya dayalı eylemleri, öngörülerini, planlanmış, niyet edilmiş ve potansiyel eylemleri, yeteneği vb. bildirme özellikleri vardır:

(1) *Adırılmaklıg busuşum ymä yok inçip ät'özümtä tolu ögrünç sävinç tugar.*

"Ayrılık kaygım da yok, fakat vücudumda tamamen sevinç doğar." (105-106)

Bu örnekteki gibi bir olay planlanmışsa ve etkinliğin gelecekte olacağı kesinse – (*X*)*r* eki gelecek zamanı temsil etmektedir. Comrie, şimdiki zamanın 'be +ing' zorunlu

¹ Gabain -(*X/A*)*r* ekin Basit zaman olarak Şimdiki zaman, gelecek zaman manasına sahip olduğunu belirtmiştir.

olarak geleceği temsil ettiği ve özel durumlarda sadece geleceği belirttiğini söyler. Burada kastedilen özel durum, cümlenin söylenmesinden önce *planlanmış* olan bir durumdur. İngilizcede gelecek zaman eki olarak bilinen *will* planlanmamış durumlarda kullanılmaktadır (1976a; 48-50). Görülen örnekteki gibi bir durum Eski Uygurcada da karşımıza çıkmaktadır.

-*DAÇI* / -*Gay* ekleri genelde yakın geleceğe veya gerçekleşme ihtimali yüksek olan gelecek durumundaki birçok örnekte bulunmaz, ancak bazen planlanan geleceği ifade etmek için -*DAÇI* / -*Gay* kullanıldığını görülebilmektedir.

(2) *(vr)ħar sangramke pra(yan) ay küni pakanta tapıngay udunğaylar*
“Manastırlara hücreler ayın her günü istiğraka (dalmış) Tapınaklar, hürmet edecekler.” (Maytri. 109: 32-34).

Bu örnekte bin yıl gibi uzun bir zaman planlanan bir gelecek söz konusudur. Bu nedenle, hemen gerçekleştirilebilecek kadar yakın bir geleceğin kastedilmediğini söylemek mümkündür. Genellikle, yakın geleceği belirtmek için kullanılan *amtı* veya *bugün* gibi zaman zarflarının çoğu -(*X*)r ile birlikte kullanılır. Başka bir deyişle, söyleniş noktasından hemen sonra olacak gelecekteki bir durumun, şimdiki zamana yakın olan gelecek hakkındaki bir ifadedir. Bu durumda, -*DAÇI* / -*Gay* eklerinin kullanılmadığı görülebilmektedir. Yani yukarıdaki örnekte, uzun bir süre için bir gelecek planı olması nedeniyle -*DAÇI* / -*Gay* ekleri tercih edilmiştir.

Kehanet

Kehanet anlamını gösteren önermelerin içeriği kader gibi ele alınmaktadır. Erdal, -(*X*)r ekinin kehanetleri göstermek için kullanıldığını belirtmiştir (2004: 264). -*Gay* ve -*DAÇI*, -(*X/A*)r'a göre daha nadiren kehanet anlamında kullanılmıştır. -*Gay* ve -*DAÇI*'nin kehanet anlamında kullanıldığında, kontekst pekiştirilerek geleceğin zamansal anlamı daha da vurgulanmaktadır. Özellikle Budist metinlerinde sıklıkla karşımıza çıkmaktadır.

(3) *Brħmavati atlıg ög işike okşatı katuntın toğup belgüliug bolup burkan kutın bulu yarlıkkadaçı* “Brahmāvati adlı ana kadına benzer bir hanımdan doğup zuhur edecek ve Burkanlığı haşmetle bulacak.” (Maytri 3:31-34).

Yukarıdaki örnekte, olgular belirli bir sırayla ilerlemektedir ve bu, olasılıktan ziyade kesinlik taşır. Bu yüzden cümlenin bir kehanet olduğu iddia edilebilir. Çünkü gelecekte ne olacağından bahsetmektedir.

(4) *Mini tapınp udunup uluğ edgüke tegdeçiler* “Bana tapınp büyük iyiliğe ulaşacaklar. (Maytri 78:4-5)

Konuşma anından sonra oluşacak belirli bir durumu tahmin etmektedir. Başka bir deyişle olayın gerçekleşmesinin planlandığını ima etmektedir, bu nedenle *planlanmış gelecek* olarak da adlandırılabilir. *Planlanmış gelecek* söz konusu olduğunda, esasen bir durum veya bir planın sonucu olarak daha önceden planlanmış bir durumu ifade edilmektedir ve aynı zamanda bu yargı kesindir.

2)Kiplik anlamı

Kipliğin sahip olduğu kip anlamlarından başka birçok anlamlara sahip olabilmesi mümkündür. Farklı sözlüksel, sözdizimsel, söyleme dayalı veya bürünsel işaretleyicileri de bulunabilmektedir (Bybee 1995:2, Aslan Demir 2008: 18). Genelde *Kiplik* konuşanın öznel (subjective) tutumları ve görünüşleri “expression of the

speaker's attitude towards a proposition" olarak tanımlanmaktadır (Palmer 1986: 16) ve bu tanım genel olarak kipliğin tanımı olarak kabul edilmektedir. Fakat her araştırmacının kendi görüşlerine göre farklı yorumlarda bulunduğu unutulmamalıdır. Her araştırmacının kiplik ile ilgili görüşleri en az iki çeşit ve beş tiptir.

Nutys'e göre, genellikle bir cümlede sadece bir kiplik işareti yer almaktadır (2009: 157). Türkçede dilin kendine has özelliğinden dolayı kiplik işaretleyicisi cümlelerin sonuna odaklanır ve yüksek derecede kiplik anlamına sahip olan ifadeler ise diğer kiplik işaretleyicileri ile birleştirilmemektedir.

-DAÇI ve *-gAy*, durumlara göre konuşanın niyet, olasılık, tahmin vb. kiplik anlamını belirtir, ancak *-DAÇI* sıfat-fiil olarak kullanıldığında kılınış özelliğini kaybeder. Bu nedenle *-DAÇI'*ya kiplik açısından kalıcı bir anlam olarak kiplik işaretleyicisidir demek mümkün değildir.

Epistemik kipliği öznel bir özelliğe sahiptir, çünkü konuşanın inançlarıyla tutarlı olduğunu göstermektedir. Bu nedenle gerçek-dışı özelliğine sahiptir. Kipliğe dayalı ifadeler, prensip olarak "gerçekçilik dışı" ifadeyi güçlü bir şekilde ifade edebilmektedir (Takachi 2013: 530). *-Gay* ve *-DAÇI*, konuşurun "belirsizliğini" veya "olasılığını" göstermek için gelecekteki bir zaman olarak yorumlanabilmektedir. *-mXş'*in özelliği tamamlanmışlık ya da çıkarımsal anlam olduğu zaman önermeler ile herhangi bir ilgisi yoktur. Bu anlamda, *-Gay* 'ın her zaman bir epistemik kipliğin eki olarak sınıflandırılmasının nedeninin, önermelerin gerçek-dışılığı özelliğine dayanmadığı varsayılabilir. Fakat Renzsch'in (2013) kipsellik incelemesinde *ergey* ile *bolğay* olarak *-Gay* ekinin kullanımı sınırlandırılmıştır, ancak bu bölümde sadece yardımcı fiillerde olan kullanımı değil, bütün kullanımları incelenecektir.

① Olasılık

Dilbilimsel kiplik kavramında gereklilik ve olasılık sırasıyla epistemik gereklilik (epistemic necessity) ve epistemik olasılık (epistemic possibility), deontik gereklilik (deontic necessity) ve deontik olasılık (deontic possibility)tır. Bu bölümde sadece odaklılık üzerinde durulacaktır.

Van der Auwera & Plugian (1998)'e göre epistemik olasılığı, konuşanın önerilerinin doğru olabileceği bilgisine ve doğru olduğu bilgisine dayanarak belirlenmiştir. *Deontik olasılık*, katılımcıların (bir olaya katılan şahıs) kendisine verilen düzenlemelere ya da sınırlamalarına göre gerçekleşme imkânı yüksek olan anlamına gelmektedir. *Deontik gereklilik* için katılımcıların kendilerine verilen yönetmeliklere göre vazifelerini yerine getirmeleri gerekmektedir. Ayrıca Van der Auwera & Plugian (1998), kendi çalışmasında Bybee (1985), Quirk et al. (1985), Sweetser (1990) ve diğer bilim adamlardan farklı bir şekilde yeni bir kavram ortaya atmıştır: *Katılımcı-İçİ* ve *katılımcı-dışI*. *Katılımcı içİ*, herhangi bir durumun gerçekleştirmede katılımcının kaçınılmaz ve olası doğası ile ilgilidir. Katılımcıların yeteneği ve ihtiyaçları da buna dahil olmaktadır. *Katılımcı dışI*, bir durumun gerçekleştirilmesinde katılımcıya verilen bir çevre dış durumuna bağlıdır. Van der Auwera & Plugian'ın (1998:100) görüşüne göre, deontik kiplik, katılımcı dışI grubunun alt kolunda yer almaktadır.

Olasılığın alt kategorisi, bağlamsal koşullara göre bölünebilmektedir: katılımcının duyguları (Karakteri, doğa özellikleri vb. katılımcının kalıcılık özellikleri), yetenekler (katılımcıları tarafından elde edinilen fiziksel beceriler ve zihinsel bilgi), iç koşullar (katılımcıları veya olayın doğasında bulunan geçici koşullar) ve dış koşullar (Katılımcı dışındaki durumlar) (Takachi 2013: 536).

Bu kavramlar, Van der Auwer & Plugian'ın (1998) kiplik alt kategorisi çerçevesinde katılımcı-içi ve katılımcı-dışı ile ilgilidir. Katılımcının duyguları (karakteri, doğa özellikleri vb. katılımcının kalıcılık özellikleri), yetenekler (katılımcıları tarafından elde edinilen fiziksel beceriler ve zihinsel bilgi), iç koşullar (katılımcıları veya olayın doğasında bulunan geçici koşullar) katılımcı içi (Participant-internal modality) ve dış koşullar (Katılımcı veya olayı çevren dışsal durumlar) ise katılımcı-dışı (participant-External modality) ile ilgilidir.

Kipliği yukarıdaki sınıflandırma kriterlerine göre kavramak mümkündür, ancak bu çalışmada 'gerçeklik / potansiyel' unsuru ekleyerek biraz daha ayrıntılı sınıflandırma yapılacaktır. Bu alt kategorilerin anlamlarının sözdizimsel ve pragmatiksel ortama bağlı olarak ortaya çıkabilen ikincil anlamlar olduğu belirtilmelidir. Özellikle, olasılık anlamı belirli bir sözdizimsel ortamda epistemik bir olasılık olarak yorumlanabilmektedir.

Gerçeklik ve Potansiyel'e göre olasılık

Bazı durumlarda gelecek zaman anlamını belirten $-(X/A)r$ 'nin gerçek anlamında geleceği temsil edip etmediğini tekrar gözden geçirmemiz gerekecektir. Gelecek, şimdiki konuşma anında henüz gerçekleşmemiş olan bir olayı belirtmektedir. Bu nedenle $-(X/A)r$ 'nin gelecekte bir anlamı olduğu söylenebilir, çünkü buradaki tahminin, konuşanın belirli bir durumun olasılığının mümkün olup olmadığını belirtmek kullanıldığı söylenebilir.

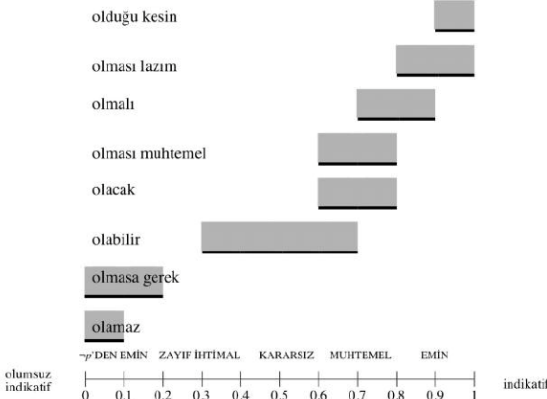
(5) *karı kul boltum kim mungta kutğardaçı kutluğ tınığağ körmedin alku adada (kutğar)ğucu adınçığ tengri tengirisi burkan körmedin ölür men* ihtiyar bir kul oldum. Bütün dertlerden kurtaran mukaddes yaratığı görmeden, bütün tehlikelerden kurtaran, harikulade Tanrılar Tanrısı Burkanı görmeden öleceğim! (Maytri 16:6-9)

Bu durumda, yaşlı olduğu bir gerçektir ve bu bir önermedir. Zaman geçtikçe konuşanın kendisinin Buda'yı görme olasılığı da düşmektedir. Bu yüzden Buda'ya kavuşmadan önce kadının ölme ihtimali daha yüksektir. Bu cümlede 'Tanrılar Tanrısı Burkanı görmeden öleceğim!' olarak cümleyi çevirdik, ancak cümlenin anlamını 'ölebilirim' olarak algılamak da mümkündür. Yukarıdaki örnekte, bunun mümkün olduğu ve gerçeklik olasılık anlamına gelir. Yani durumun gerçekte olabilmesi ihtimali yüksektir ve zaten önceden planlanmıştır. Çünkü zaten yaşlı olduğumuzu ve artık daha uzun yaşayamayacağımızı fark ettiğinden 'ölür men' i ifadesi kullanılmıştır.

(6) *içgü ot buşı birser, alku iğler nızvanlarığ üzmeledeçi bolur. Anın siz bolğay sız muntada kin tört tümen yaşlığ tınığ Sadaka* olarak içecek ve ilaç verse, bütün hastalıkları, ihtirasları yok eder. Bu sebepten siz şu andan itibaren istikbalde 40,000 yıl yaşayan yaratık olacaksınız (Maytri 54:26-30)

(5) örneğin aksine, örnek (6) bir sebepten dolayı 40000 yıl yaşayan bir varlık olma olasılığını göstermektedir. Başka bir deyişle, potansiyel olasılık hakkında bilgi vermektedir. Potansiyel olasılık, olayın fizibilitesi / imkansızlığı konusunda olayın gerçekleştirilmesinin bir koşul olduğunu göstermektedir. Bu cümlede sadaka olarak belli bir hareket yaptığı zaman bütün hastalıkların, ihtirasların yok edileceği belirtilmiştir. Bu durumda, konuşanın durumun olasılığını kontrol edebilecek bir gücü yoktur. Yukarıdaki $-(X/A)r$ ve $-Gay$ örnekleri Epistemik kiplik işaretleyici olarak

kullanılmıştır. Rentzsch (2013: 156) Epistemik işaretleyicileri skala yöntemini kullanarak epistemik boyutuna göre her bir işaretleyici analiz edilmiştir.

Ancak bu bölümde *-Gay* ve *-DaçI* skaladaki derecelendirme yöntemleri yerine olasılık ifadesinin anlamı olarak [gerçeklik ve potansiyel] açısından [Gerçek (fizibilite/ imkânsız)] ve [potansiyel (fizibilite / imkansız)] olarak değerlendirilecektir.

(7) *Öngi adırılmaklıg busuşum ymä yok: inçip ät'özümtä tolu ögrün sävinç tugar: bulğay ärki biz yeg adrok buyanıg* Ayrılık kaygım da yok, fakat vücudum büyük sevinçle dolar, biz daha iyi sevabı bulacak mıyiz? (AB :105-107)

Örnek (7)de '*iyi sebebi bulmak*' belli bir eylemin sonucu olarak verilen bir ödüdür. Ayrıca gerçekçiliğe sahip olan *sävinç tugar* cümlesine göre 'potansiyeli durumun' özelliklerine sahiptir. Başka bir deyişle, konuşanın durum üzerinde kontrolü yoktur. Olasılık kavramı aslında 'belirsizliğin' bilişsel yargısının bir sonucu olarak verilen bir özelliktir.

Varsayım anlamını temsil eden *-sA*, bir olayın, bir eyleminin gerçekleştirileceği anlamına gelmemektedir, bir olayın ya da eylemin gerçekleşeceği durumu önermektedir. Koşul kipleri kullanıldığı cümle, Epistemik kiplik değil, Van der Auwera & Plugian'da (1998) belirtildiği gibi katılımcı iç / dış kavramına karşılık gelen bir anlam olarak kabul edilebilmektedir.

(8) *Birük yiyür yunğlayur erser... (ol) ödün aviş tamuda aç(ıg) (emgek) emgengey sizler* Eğer yer ve kullanırsa... o zaman Avici adlı cehennemde büyük acı çekeceksiniz. (Maytri 67:27-29)

Yukarıdaki örneklerde, *büyük acı çekecek* durumun olasılığının belirli bir koşula bağlı olduğu görülmektedir.

(9) *Amü men bu ärdini birlä barsar men qamağ tnlığlarqä artuq asığ tusu qılı umağay men.* Şimdi ben bu mücevherlere birlikte gidersem, bütün canlılara fazla yarar sağlayamayacağım. (İyiKötü XXXIV)

Bu örnekte *ğay +mA* ile birleştirildiğinde potansiyel imkânsızlık anlamı ortaya çıkmaktadır. Koşul cümlesinde birinci şahıs tekil olarak kullanılmıştır. Yani konuşanın içsel koşullarına göre konuşmaktadır. Bu nedenle, *ğay* katılımcı içi özelliğine sahiptir.

(10) *Şariputiri ya birök kim kayu yalanguklar bo d(a)r(a)nı nomug eşidip boşgunsarlar tutsarlar okısarlar sözleserler kertgünserler uksarlar: olar yme*

*Montag ok ayagka çiltegte teggeli tegimlig bolup bo ok avant tiltag üze
üzelihsiz yeg tüşüg buldaçı* Ey Şariputri bunun yanında hangi insan bu dharani
öğretiyi işterek, öğrenip akılda tutsa, okuyup söylese doğruluğuna inanıp
(bütünüyle) **anlasa**, onlar da aynı şekilde saygı gösterilmeye layık duruma
gelerek işte bu nedenle mükemmel sonuca **ulaşacaklardır**. (AY7 87-95)

ğay'lı cümlesinde gördüğümüz gibi koşullu cümle *-DAÇI* cümleden önce
geldiğinde, koşullu cümledeki konuşurun davranışlarına göre katılımcı dışı-içi olarak
durum belirlenmektedir.

(11) *Bir baķar tenginçe edim tavarım yoķ biş yüz baķar taķı kanta bulğay* Bir
bakırlık dahi malım mülküm yok. 500 bakırı olsun nereden bulacağım. (Maytri
11:12-14)

Olasılık soru zamiri ile birlikte kullanıldığında, birinci şahıs eki olasılığı ima etse
bile, konuşanın kendisinin kontrolü yoktur. Malının mülkünün olmadığından dolayı
500 bakırı bulmasının zor olduğu anlatılmaktadır. Bu *ğay* cümlede bir olasılık
göstermektedir, ancak dış koşullardan kaynaklanan belirsizliğin ortaya çıktığı
söylenbilir.

-DAÇI eki (gelecek zaman) kitabelere hastır. Kitabelere has olduğundan dolayı aynı
zamanda yazmalarda çok seyrek görüldüğü söylenebilir (Gabain 2000:82). Fakat eski
Uygurca metinlerde bu iki ekin yan yana kullanıldığını görebiliriz.

(12) Amtı etüzin tilin (kö)ngülin edgü kılınç buyan böğ yığınglar: Burkanlar
bütürü katağ kim nırvanlıg yolka (**tegdeç**)i **bardacı bolğay** sizler Şimdi vücut,
dil ve gönül ile iyi ameller (edgü kılınç buyan) yığınız! Burkanlar bitirip pek?
Ki siz Nirvāna yoluna varacaksınız. (Maytri 19: 34-39)

-Gay eki sıfat fiil olarak kullanılmamaktadır. *-DAÇI* ekinin ise sıfat fiil şeklinde
kullanılması mümkündür. (*tegdeç*)i *bardacı bolğay* Bu cümlede *-DAÇI* sıfat fiil olarak
kullanılmıştır.

(13) *biznitä adın kim bolğay monga yaraglıg aş içgü b(ä)lgürtdüçi, bo irinç
tınl(ı)g üçün ät özüg titip monung isig özin ulagalı udaçı* Bizden başka kim
olabilir buna uygun yiyecek içeceği **gösterecek olan** Kim bu zavallı canlı için
vücudunu feda ederek, bunun hayatını devam **ettirebilecek olan** (AB 142-146)

Örnek (13) de aynı şekilde *-DAÇI* sıfat fiil olarak *-Gay* ise katılımcı dışı kiplik
olarak kullanılmıştır. Bu bir devrik cümledir. Bu cümlede konuşan zavallı kaplanların
yiyecek içeceği getirebilecek ve hayatlarını devam ettirebilmek için kendilerini feda
edebilecek kimsenin olmadığını söylemektedir. Metin çeviri çalışmasında Zemire
b(ä)lgürtdüçi ve *ulagalı udaçı*'yı 'gösterecek ve devam ettirebilecek?' şeklinde soru
cümlesi olarak çevrilmiştir. Fakat o şekilde çevirdiğimizde iki kiplik anlamına sahip
olan *-DAÇI* ve *-Gay*'in tam anlamıyla açıklanması mümkün olmayacaktır.

② Niyet

Niyet, gerçekleşmemiş bir olayın katılımcı tarafından gerçekleştirmek maksadı
olduğunu ifade eder. Temel olarak gelecek zaman özelliklerine sahiptir. Korkmaz
niyeti bildiren gelecek zaman eki, gerçekleşmesinde kesinlik bulunduğu için bu
özelliğin temelinde kesinlik olduğunu belirtmektedir (2003:623). Bir cümlede özne
tarafından yapılan istemli bir eylemi ifade edildiğinde, konuşan aynı zamanda eylemi
gerçekleştirmek isteyen kişi de olduğundan eylemi gerçekleştirmek için bazı istemleri
olduğu kesindir. Buradaki kesinlik, önerme içeriğinin kesinliğine, yani önermenin

içeriğinin belirli ve belirsizlik olarak tanımlandığı özelliğe işaret etmektedir (Takachi 2011: 104).

(14) *Men yerçi-läp elitgüy men sizni bodunqa tügürgüy men* Ben, rehberlik edip sizi götüreceğim. İnsanların yanına ulaştıracam. (İyiKötü LX)

Rehberlik edip onları götürüp insanların yanına ulaştırmak konuşanın niyetidir ve konuşanın hareketi de kendi niyetine bağlıdır. Niyet anlamı kişinin eylemin gerçekleştirme konusunu kontrol edebileceği durumlarda uygulanmaktadır. Aşağıdaki örnekler de aynı özelliklere sahiptir.

(15) *Oğlum teginkä eş bolunlar: nä kargäkin barça bergüy biz* Oğlum presin arkadaşı olsunlar. Ne gerekiyorsa vereceğiz. (İyiKötü XXII)

(16) *Alquqa berip idtumuz: siziñä yemä bergüy biz.* Hepsine verip gönderdik. Size de vereceğiz. (İyiKötü XLIX)

Yukarıdaki örnek (15)ve (16)de görüldüğü gibi, eğer '-Gay' niyet gösterirse, konuşan mutlaka birinci tekil / çoğul olmalıdır. Yani, konuşan ve eylemi gerçekleştiren kişi aynı olmalı veya en azından eylemi gerçekleştiren kişi, birinci kişi çoğul içinde olayın kontrol edilebilmesi için olayın içinde dahil edilmelidir. Niyet, gerçekleşmemiş bir durumu gerçekleştirmek için bir istenci belirtir. Bu nedenle, temel olarak 'gelecek' anlamını vermektedir. Bununla birlikte, aynı zamanda [+ kesinlik] özelliğine sahip olduğu da söylenebilmektedir çünkü söylenme sırasında gerçek olmayan bir durumu gerçekleştirme niyeti özneye bağlı olmaktadır.

(17) *Men бүкүнте мару өлү өлгінче чһşapat tamğa arıg küzedür men* Bugünden itibaren ölüncüye kadar Şıla Mudrā'yı(ahlâk mühürü) muhafaza edeceğim.(Maytri 18:7-8)

Konuşanın bugünden ölümüne kadar olan süre içindeki kararlılığını anlatır. Yukarıdaki örnekte, -(X/A)r aracılığıyla ve bugünden ölüme belirli bir süre ayarlayarak, -Gay'lı cümleden daha gerçekçi bir niyet sergilediğini söylemek mümkündür.

(18) Bu yerdä yoqqaru yoqqaru **turmaz men aş aşanmaz men ölgäy men.** Buradan kalkmayacağım, yemek yemeyeceğim (ve) öleceğim (İyiKötü XIX)

Örnek (18) de -(X/A)r ve -Gay aynı anda kullanılmış olan bir cümle incelenecektir. Bu cümlelerin tümünde birinci şahıs eki kullanmıştır ve konuşanın niyeti gösterilmektedir. -(X/A)r ile ifade edilen cümle durumunda, yerinden kalkmaması ve yemek yememesi gibi konuşanın niyetini bildirir. Bir önceki örnekte olduğu gibi, biraz daha yakın bir geleceği, ancak oldukça gerçekçi bir olayı temsil ettiği söylenebilir. Ancak, bu sonuçlardan kaynaklanan 'ölmek' söz konusu olduğunda, (tabii ki konuşanın intihar etmesi durumunu dışında) kendini ölüme itme isteği de dahil olmak üzere şimdiye kadar gerçekleşmemiş olan gelecekteki olaylara atıfta bulunmaktadır.

Elbette *ölgäy men*'deki gay'nin beklenti anlamının olasılığı olarak da yorumlandığını söylemek mümkündür. Olasılık, konuşanın şu anda bildiği durumun gerçeklik haline gelmesi ve 'ölme olasılığı' durumunda, mantıksal akıl yürütme ile ilgili olduğunu söyleyebiliriz.

③ Varsayım(Tahmin)

Varsayım aynı zamanda tahmin, konuşanın öznel yargısıyla ilgilidir. Bu nedenle, Epistemik kiplik ile ilgilidir. Epistemik kiplik özgünlük yargısının mümkün olduğu önermelere uygulandığından, gerçekleşmemiş eylemleri hedefleyen emir cümleleri,

mazeret cümleleri gibi cümlelerinden zıt anlama sahiptir. Varsayım, tahmin sürecinde gözlemsel yargılama, deneyim, sezgi ve duyu gibi muhakeme temelinde olduğu için öznelidir.

Genel olarak, gelecek zaman tahmin ve niyet anlamı içerir, ancak geçmiş zamanla birleştirildiğinde, sadece tahmin anlamında olarak yorumlanmaktadır. Çünkü henüz gerçekleşmemiş eylemlerle ilgilidir(Gabain 2004:). Bu, tahmin eyleminin geçmişte yapıldığı anlamına gelmektedir. Tahmin anlamında, olasılıkla benzer olarak, önermelerdeki durumlar potansiyel ya da gerçekliğe sahiptir. Ayrıca, durumun ne zaman gerçekleştiği konusunda herhangi bir kısıtlama yoktur. Bununla birlikte, her zaman belirsizlik anlamına gelir, çünkü öneri hakkındaki bilgiler kişinin psikolojik alanın içi ve dışı arasındaki sınırdadır.

(19) *Quş quzğun qonsa ışığ-ay tartg-ı men söğüt täpräğäy quşlar qonmağı yemişniöz artamayay.* Kargalar ya da kuşlar kondukları zaman, ben ipi çekeceğim: ağaçlar sallanacak, kuşlar konmayacak, yemişiniz de berbat olmayacak. (İyiKötü LXXX.)

Bu örnekte kuşların konduğu zaman ipi çekerse kuşların artık ağaçta oturmayacağı durumu hakkında konuşanın tahmini bulunmaktadır. Burada önkoşullar sağlandığı için bir olasılık olarak sınıflandırılmaz. Bu öznel bir tahmindir çünkü konuşanın öncül ve özneliği konuya dahil edilmiştir.

(20) *Bu munça qorqınçığ adaqa kirip ölgüy siz bizni irinç qılğay siz.* Bunca korkunç tehlikelere girip ölürsünüz, ve bizi mutsuz kılarırsınız. (İyiKötü XVIII)

‘Tehlikeli bir yere gidip ölürseniz, bu bizi üzecek.’ konuşanın tahminine göre, durumumuzun gelecekte ve dışarıdan gelen tehlikeli durumlar nedeniyle değişeceği tahmin edilmektedir.

(21) *ķamağ dı(ntarlar) (köz)edteçi kop kormış mek am(ır)tğurdaçı* Bütün rahipler koruyucu bütün korkmuş teskin edecek

Dışsal durumlar nedeniyle rahiplerin dehşete düşeceği tahmin edilmektedir. Konuşma noktasında üçüncü şahsın durumunu ya da duygularını belirtmek yerine gelecekteki bir noktada üçüncü şahısların yaşayacakları bir durumu nesnel yağıya dayanılarak ön plan çıkarmaktadır ve konuşanın psikolojisi için içine girmektedir.

(22) *Antada inarū ulatı ming yılka tegi upasilar burķan şazınunga vrħar sangram itgeyler sangr(amķa) çinteklin prayan itge(y)* Buradan itibaren 1000 yıl müddetle müminler burkan dini için manastırlar inşa edecekler. Manastırlara hücre ve odalar inşa edecek(Maytri 109:24-28)

Yukarıdaki örnek, tapınağın belirli koşullara dayanarak 1000 yıl boyunca kurulacağını varsaymaktadır. Bu durum objektif gerekçelere dayanan bir tahmindir.

④ Emir

Günümüz Türkiye Türkçesinde gelecek zaman eki olarak kabul edilen -AcAk eki emir kiplik işlevine sahip olmaktadır. Aslan’ın çalışmasında -AcAk ekinin emir işaretleyicisi olarak eyleyiciye odaklanmaktadır Buyruğa odaklananlar iki kategoriye ayrılmaktadır. Eyleyiciye odaklananlar, toplumsal statüyle bağlı ilişkilere, bir kısmı da eyleyicinin gücüne dayalıdır, Buyruğa odaklananlar ise yapılacak işin sağlanması istenen durumu belirtmektedir(2008: 48).

Eski Türkçede gelecek zaman ekinin örneğinde sıkça kullanılan *-DAÇI* eyleyiciye odaklananların örnektir.

(23) *Ol yergerü barsar türük bodun ölteçi sen* O yere doğru gidersen Türk halkı öleceksin(KT G8)

Kağan'ın halka seslenmesidir. Uyarma ve emir anlamı kapsamaktadır.

(24) *Barmağaysen* gitmeyeceksin (İyiKötü XIX)

Aynı durum Eski Uygurca metinlerde de görünmektedir. Deontik terimi esasen yükümlülükle ilişkiliyken (Grekçe τὸ δέον 'yükümlülük, görev'), dilbilim alanyazınında yaygın olarak yükümlülük-izni ikiliği için kullanılmaktadır. Bu nedenle Emir kipi, deontik kipsellik kategorisi içine girmektedir (Lyons 1977: 823; Palmer2001: 9-10; Nuyts 2006: 4, Rentzsch 2013: 147).

Sonuç

Bu makalede gelecek zaman işaretleyici olarak bilinen *GAy ve-DAÇI*'ın soyut bir zaman olan gelecek zamanı ifade etmek dışında çeşitli kiplik anlamında da sahip olduğu incelenmiştir. Gelecek zaman; planlanmış gelecek ve kehanet anlamlarına sahiptir, ancak genel anlamında gelecek zamanı ifade etmek için $-(X/A)r$ ekini kullanıldığını görmüştür. Kiplik anlamı olarak olasılık, niyet, tahmin, emir vardır. Bunlar da durumlara göre $-(X/A)r$ karşılıklı kullanıldığı incelemiştir. Olasılığı gösterirken *GAy ve-DAÇI* potansiyel özelliğine sahiptir. Niyeti bildirirken şahıs kısıtlamaları bulunmaktadır. Tahmin anlamında kullanıldığında hiçbir zamansal kısıtlaması yoktur. Başka bir deyişle geçmiş zaman ile birlikte kullanıldığında da tahmin anlamını kaybetmez. Tahmin anlamına geldiği zaman *GAy ve-DAÇI* konuşanın içsel ve dışsal durumlara göre tahmin durumları da değişmektedir. Günümüzdeki Türkiye Türkçesinde gelecek zaman eki olarak kabul edilen *-AcAk* eki gibi *GAy ve-DAÇI* de emir kiplik (Deontik kiplik) işlevlerine sahiptir.

Örnekteki Metinler

- AYDIN, E. (2017). *Orhon Yazıtları:(Köl Tegin, Bilge Kağan, Tonyukuk, Ongi, Küli Çor)*. Bilge Kültür Sanat.
- ÇETİN, E. (2012). *Altun Yaruk Yedinci Kitap: Berlin Bilimler Akademisi'ndeki Metin Parçaları: Karşılaştırmalı Metin, Çeviri, Açıklamalar, Dizin*. Karahan Kitabevi.
- GULCALI, Z. (2015). *Aç Bars Hikâyesi*. Ankara: TDK Yay.
- HAMİLTON, J. R. (1998). *İyi Ve Kötü Prens Öyküsü*. (Çev: V Köken), Ankara: TDK Yay.
- LYONS, J.(1977). *Semantics Volume 2*. Cambridge: Cambridge University Press.
- TEKİN, Ş. (1976). *Uygurca Metinler II: Maytrisimit, Burkancuların Mehdisi Maitreya İle Buluşma, Uygurca İptidai Bir Dram.(Burkancılığın Vaibhaşka Tarikatine Ait Bir Eserin Uygurcası)*. Ankara: Sevinç Matbaası.

Kaynakça

- ASLAN DEMİR, S. (2008). *Türkçede İsteme Kipliği: Semantik-Pragmatik Bir İnceleme*. Ankara: Grafiker Yayınları.
- VAN DER AUWERA, J., & PLUNGIAN, V. A. (1998). "Modality's semantic map". *Linguistic Typology* 2 (1): 79–124.
- BROOKS, J. A., & WINBERY, C. L. (1993). *Syntax of New Testament Greek*(신약성경 헬라어 구문론). (Çev. Ha., M. H). Seoul.

- BYBEE, J. L., & FLEİSCHMAN, S. (Eds.). (1995). *Modality in grammar and discourse* (Vol. 32). John Benjamins Publishing.
- COMRIÉ, B. (1976). *Aspect: An introduction to the study of verbal aspect and related problems* (Vol. 2). Cambridge university press.
- ERASLAN, K. (2012). *Eski Uygur Türkçesi Grameri*. Ankara: TDK Yay.
- ERDAL, M. (2004). *A grammar of Old Turkic* (Vol. 3). Brill.
- GABAİN, A. V. (2000). *Eski Türkçenin Grameri*. 3. Baskı. Ankara: TDK Yay.
- GÜLTEKİN, M. (2006). “Tarihi ve Çağdaş Türk Lehçelerinde Gelecek Zaman Ekleri Üzerine Bir Deneme”. *Türklük Bilimi Araştırmaları*, (20): 33-59.
- KORKMAZ, Z. (2003). *Türkiye Türkçesi Grameri*. Ankara: TDK Yay.
- MENGES, K. H. (1968). *The Turkic Languages and Peoples: An Introduction to Turkic Studies* Wiesbaden: Harrassowitz.
- NUYTS, Jan (2006). “Modality: Overview and linguistic issues”. Frawley, William (ed.). *The expression of modality*. (The Expression of Cognitive Categories 1.) Berlin - New York: Mouton de Gruyter: 1-26.
- NUYTS, J. (2009). “The one-commitment-per-clause' principle and the cognitive status of qualificational categories’, *Linguistics* 47: 141-171.
- ÖZKAN, M., (2003). “Tarihi Türkiye Türkçesi Metinlerinde İstek Eki -a / -e'nin Kullanılışı Üzerine”, *TDED*, XXX, İstanbul: 359-385.
- PALMER, F. R.(1986). *Mood and Modality*. Cambridge: Cambridge University Press.
- PALMER, F. R.(2001). *Mood and Modality* (2nd ed.) . Cambridge: Cambridge University Press.
- QUİRK, R. et al.(1985). *A Comprehensive Grammar of the English Language*. London: Longman.
- RENTZSCH, J. (2013). “Türk Dillerinde Kipsellik ve Kipselliğin Anlambilimsel Haritası”. *Bilig*, 67: 129.
- SMITH, C. R. (1981). “Errant Aorist Interpreters”. *Grace Theological Journal*, 2, 205-226.
- SWEETSER, E.(1990). *From Etymology to Pragmatics: Metaphorical and Cultural Aspects of Semantic Structure*. Cambridge: Cambridge University Press.
- TAKACHİ, T (2011). “An Essay on the Meaning Structure of ‘-keyss-‘ from the Polysemy View (다의성 분석의 입장에서 바라본 ‘-꺄꺄-’의 의미구조)”. *Korean Journal of Linguistics*, 36 (1):93-116.
- TAKACHİ, T. (2013). “An essay on the meaning structures and the degrees of modality regarding the analytic forms ‘-(u)l swu {iss/eps}’(‘-(으)르 수 {있/없}’-의 의미구조와 양태성)”. *Language Research*, 49.3, 527-554.

